

AMIR LJUBOVIC
(Sarajevo)

DA LI JE AL-ABHARIJEVO DJELO »ISĀĠŪĠI«
ADAPTACIJA PORFIRIJEVOG »EISAGOĠE«?

Među djela koja imaju posebno mjesto u istoriji arapske logike, naročito njenog poznijeg perioda (nakon *Ibn Sinā-a* — *Avicenne*, 980—1073), svakako spada i spis *Aṭir ad-dīna al-Abharija* (umro 1265) pod naslovom *Isāġūġi* (ili *Kitāb al-Isāġūġi* i *Risāla al-Aṭiriyya fi al-manṭiq*). Riječ je o vrlo kratkom traktatu iz logike (6—8 stranica, zavisno od formata rukopisa ili izdanja) koji je bio izuzetno popularan sve do početka ovog stoljeća na čitavom Orijentu. Rukopisni primjerci ovog djela mogu se naći u gotovo svakoj zbirci orijentalnih rukopisa, često i u više primjeraka. Teško je dati tačan podatak koliko je komentara, superkomentara i glosa napisano uz ovo djelo (sve zbirke orijentalnih rukopisa u svijetu nisu katalogizirane), ali je sasvim izvjesno da taj broj premašuje dvije stotine. To je, najvjerovatnije, najčešće komentarisano djelo iz logike na arapskom jeziku, a služilo je dugo vremena, bilo ono samo ili neki od uspješnijih komentara, kao udžbenik na različitim nivoima obrazovanja.

Međutim, vezano za ovo djelo, ili tačnije, vezano za njegovu karakterizaciju (što je imalo direktne posljedice i u pogledu vrednovanja) gotovo od zasnivanja modernih arabističkih istraživanja, od sredine XIX vijeka, utemeljila se, da tako kažemo, jedna pogreška koja se kasnije nekritički prenosila, a i danas se prenosi. Naime, kada se o njemu govori najčešće se kaže da je to *adaptacija* ili *komentar* čuvenog Porfirijevog spisa *Eisagoġe* (*Uvoda u Aristotelove kategorije*) što, kao što ćemo vidjeti, nije ispravno.

Utemeljenju ove greške uveliko je doprinijela neprecizna, a zatim netačna karakterizacija ovog traktata u nekoliko kapitalnih djela bez kojih je bio gotovo nezamisliv istraživački rad na polju arapske književnosti, filozofije, nauke i kulture uopšte. Ovdje, prije svega, mislimo na djelo *Kātibā Celebīja* (Ḥāġġī Ḥalīfa) *Kaṣf az-zunūn*... (posebno nakon što ga je 1835—1858. godine Gustav Flügel objavio u njegovoj arapsko-latinskoj varijanti¹),

1. *Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum a Mustafa ben Abdullah Katib Jelebi dicto et nomine Haji Khalifa celebrato compositum primum edidit* . . . G. Flügel. I-VII, Leipzig-Londres, 1835-1858.

zatim na katalog orijentalnih rukopisa G. Flügel² i na djelo Carla Brockelmannna *Geschichte der arabischen Litteratur*.³

Kātib Ćelebi je ovo *al-Abharijevo* djelo neposredno vezao uz Porfirijevo djelo *Eisagogē*⁴, a G. Flügel⁵ i potom C. Brockelmann, što je posebno bilo presudno, između ostalih vrijednih podataka koje daju o ovom djelu, eksplicitno kažu da je riječ o »obradi Porfirijevo *Eisagogē*«. Brockelmannov stav se kasnije u više navrata prenosio, direktno ili indirektno, a posebno je bio korišten isti njegov stav iz *Enzyklopaedie des Islam*⁷ koji je i u izdanjima ove enciklopedije na engleskom i francuskom jeziku, sasvim logično, samo preveden⁸, kao i u njenoj turskoj i arapskoj varijanti.⁹

Na ovu grešku je prvi, koliko je nama poznato, ukazao 1934. godine Ibrahim Madkour u *L'Organon d'Aristote dans le monde Arabe*¹⁰, mada se i iz nekih ranijih djela dalo zaključiti da nije riječ o adaptaciji, nego o originalnom djelu.¹¹ Međutim, ova važna ispravka koju je dao I. Madkour ostala je, reklo bi se, gotovo nezapažena. To je posljedica djelomično i toga što u ovom inače izvanrednom djelu u kojem se daje niz važnih podataka i suptilnih analiza I. Madkour ne ulazi dublje u dokazivanje ovog svoga stava — komparacijom Porfirijevo *al-Abharijevo* djela ili na neki drugi način —, nego je to rečeno u jednoj rečenici¹², pa se doima marginalno. S druge strane, autoritet i opšte povjerenje u podatke kojih inače pruža C. Brockelmann i njegovo djelo, a posebno pomenute enciklopedije, kao i njihov priručnički karakter pogodovali su da se ova greška umnožavala prosto geometrijskom progresijom, a potkradala se čak i autorima čija je

2. Dr Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiser-königlichen Bibliothek zu Wien*, I-III, Wien, 1865-67.

3. Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Bde. I-II, Weimar-Berlin, 1898-1902, Supp. I-III, Leiden, 1937-1942 (drugo izdanje: Leiden, 1943-49).

4. *Kātib Ćelebi (Ḥāğgi Ḥalifa), Kaşf az-zunūn can asāmi al-kutub wa al-funūn*, Istanbul, 1941, stub. 206.

5. G. Flügel, *Die arabischen . . .*, Bd. II, 602-603.

6. »Bearbeitung der *Eisagogē* (grčkim pismom, prim. A. Lj.) des Porphyrios . . .« C. Brockelmann, *Geschichte . . .*, Bd. I, 464 (609). Vidjeti, takođe: Supp. I, 839-844 (posebno 841).

7. *Enzyklopaedie des Islam*, Bde. I-IV, Leiden-Leipzig, 1913-1934; »*al-Abhari*«, Bd. I, 74.

8. Tako se, na primjer, u francuskom izdanju kaže: » . . . adaptation de l'Isagogue de Porphyre«. Vidjeti: *Encyclopédie de l'Islām*, t. I, Leyden, 1913, »*al-Abhari*«, 71.

9. U enciklopediji na arapskom jeziku pod naslovom *Dā'ira al-mā'arif al-islāmiyya* (t. I, (s.l.) 1933, »*al-Abhari*«, 309) za njegovo djelo *Isāğūḡi* se kaže: » . . . wa huwa iqtibās min kitāb Furfūriyūs al-macrūf bihā.«, a u turskoj varijanti, u *Islam Ansiklopedisi* (C. 4, Istanbul, 1945, »Ebheri«, 5), » . . . Porphyrius'un mantik kitabından iktibas olmuştur«.

10. Ibrahim Madkour, *L'Organon d'Aristote dans le monde arabe*, Librairie philosophique J. Vrin, Paris, 1934 (Second édition, Paris, 1969), 75.

11. Vidjeti npr: T. J. de Boer, *Geschichte der Philosophie im Islam*, Stuttgart, 1901, 152.

12. »C'est une adaption non du sujet de l'Isagoge de Porphyre, comme certains arabisants semblent le croire, mais simplement de son nom.« I. Madkour, *L'Organon . . .*, 75 (vidjeti takođe 243-244).

uža specijalnost istorija filozofije ili logike.¹³ Ako se nekritički prihvati stav da je riječ o »adaptaciji *Eisagogé*«, onda kvantitativni pokazatelji o rukopisnim primjercima ovog djela, komentarima, superkomentarima i glosama uz njega (o čemu smo naprijed govorili), te o djelima koja su pisana po uzoru na *al-Abharijevu Isāghūṭī* nužno nameću pogrešan zaključak da su tekstovi iz logike na arapskom jeziku u poznijem periodu bili pod snažnim uticajem Porfirijevog djela *Eisagogé*, odnosno da je sadržaj velikog (ako ne i većeg) dijela ovih tekstova bio usmjeren ka vrlo ograničenoj logičkoj problematici, tačnije jednom pitanju — pitanju univerzalija i, eventualno, onome što ono implicira.

Teško je, a pitanje je, i koliko je to svrsishodno, na ovom mjestu navesti sve one tekstove u kojima se ponavlja ova greška, od popularno pisanih, preko kataloga orijentalnih rukopisa, različitih priručnika, enciklopedija, do istorija filozofije. Stoga ćemo se ovdje kratko zadržati samo na novom izdanju *Encyclopédie de l'Islam*¹⁴, na njenih prvih pet svezaka (A — Mahi), čije je kompletno objavljivanje u toku.

U ovoj enciklopediji ne samo da se greška ponavlja kod odrednice »*al-Abhari*« koja je u cjelosti prenesena iz prvog izdanja, nego se javlja i kod novih ili prerađenih. Tako se, na primjer, u odrednici »*Isāghūṭī*« (= *Isāghūṭī*), koju je potpisala Redakcija, između ostalog kaže da je Porfirijevo djelo *Eisagogé* imalo nekoliko adaptacija, a da je *al-Abharijeva* »najpoznatija i najčešće komentarisana«¹⁵, a u jedinici »*Furfūriyūs*« (Porfirije), čiji je autor R. Walzer, da je *al-Abharijev* »komentar« *Eisagogé* bio vjekovima vrlo popularan, često komentarisani i da je, na kraju potpuno zamijenio originalno djelo.¹⁶ Ovi stavovi su, razumljivo, imali posljedice i na čitav niz niz drugih djela u pogledu njihove karakterizacije, a prije svega na brojne komentare, superkomentare i glose za koje se, u takvoj interpretaciji, rečeno to eksplicitno ili ne, podrazumijeva da su komentari, superkomentari ili glose Porfirijevog djela.¹⁷

13. Vidjeti npr: Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, I-II, »Veselin Masleša« — »Svjetlost«, Sarajevo, 1987, str. 247, gdje se kaže: »Tako nam je iza njega ostala i *Kitāb al-Isāghūṭī*, prilagodba Porfirijevog *Isagoge*...« (Naslov originala: »La philosophie islamique depuis la mort d'Averroès jusqu'à nos jours«, u: *Histoire de la philosophie III*, Encyclopédie de la Pléiade, Ed. Gallimard, 1974, 1067-1188.).

14. *Encyclopédie de l'Islam*, Nouvelle édition, t. I — V (A — Mahi), Leyden — Paris, 1960-1986. Dalje: *EI*².

15. »Parmi les adaptations en arabe de *l'Isagogue*, nous possédons celle... et celle d'*al-Abhari* qui est la plus connue et la plus commentée.« *EI*², t. IV, »*Isāghūṭī*«, 96.

16. »...le commentaire du VIIe/XIIIe siècle par *al-Abhari* (cf. Brockelmann I², 606, S I, 841) devint très populaire au cours siècles postérieurs, fut à son tour fréquemment commenté et finit par remplacer complètement l'oeuvre originale.« *EI*², t. II, »*Furfūriyūs*«, 970—971.

17. Vidjeti, na primjer, jedinicu »*al-Akhdhari*«, *EI*², t. I, 331, koju je napisao J. Schacht, a gdje se za djelo *as-Sullam al-murawnaq* kaže: »...brève mis en vers de *l'Isāghūṭī* sur la logique d'*al-Abhari*...«

Ovdje je potrebno ukazati na još jednu grešku. Naime, ne može se prihvatiti podatak da se radi o versifikaciji *al-Abharijevog* djela na šta jasno ukazuje sam njihov sadržaj. Vidjeti, takođe: Abderrahman el-Akhdhari, *Le Soullam*, Traité de logique. Traduit de l'arabe par J.—D. Luciani. Alger, 1921, 78p. (posebno »Introduction«, pp. 6-7), te I. Madkour, *L'Organon*..., 244—245.

Pogledajmo sada šta je osnovni sadržaj i predmet interesovanja ova dva djela, mada je ono što se odnosi na Porfirijevo poznato istoričarima logike, a ono što se odnosi na *al-Abharijevo* manjem broju arabista.

Porfirije je napisao svoje djelo s ciljem da ono čini svojevrsan uvod u Aristotelov spis *Kategorije*, a ono je, nakon kraćeg uvoda (str. 11–12), podijeljeno na slijedeća poglavlja:¹⁸

- O rodu (str. 13),
- O vrsti (str. 17),
- O razlici (str. 26),
- O svojstvenosti (str. 33),
- O akcidenciji (str. 33),
- O zajedničkim osobinama pet opštih pojmova (str. 34),
- O zajedničkim osobinama roda i razlike (str. 35),
- O razlici između roda i razlike (str. 36),
- O zajedničkim osobinama roda i vrste (str. 37),
- O razlici između roda i vrste (str. 38),
- O zajedničkim osobinama roda i svojstvenosti (str. 39),
- O razlici između roda i svojstvenosti (str. 39),
- O zajedničkim osobinama roda i akcidencije (str. 40),
- O razlici između roda i akcidencije (str. 40),
- O zajedničkim osobinama razlike i vrste (str. 42),
- O razlici između vrste i razlike (str. 42),
- O zajedničkim osobinama razlike i svojstvenosti (str. 44),
- O razlici između svojstvenosti i razlike (str. 44),
- O zajedničkim osobinama razlike i akcidencije (str. 45),
- O vlastitim osobinama razlike i akcidencije (str. 45),
- O zajedničkim osobinama vrste i svojstvenosti (str. 46),
- O razlici između vrste i svojstvenosti (str. 46),
- O zajedničkim osobinama vrste i akcidencije (str. 47),
- O razlici između vrste i akcidencije (str. 47),
- O zajedničkim osobinama svojstvenosti i neodvojive akcidencije (str. 48) i
- O razlici između svojstvenosti i akcidencije (str. 48).

Kao što se može vidjeti osnovni sadržaj Porfirijevog djela *Eisagogé* je pet opštih pojmova (quinque voces) ili univerzalija: rod, vrsta, razlika, svojstvenost i akcidencija koji su se susretali u Aristotelovom *Organonu*. Porfirije je, dakle, ovu problematiku sistematizirao, dao definicije svakog od opštih pojmova, te izvršio detaljnu analizu i poređenje među njima. Osim toga, u samom Uvodu, on je potakao pitanje prirode univerzalija na koje sam ne daje odgovor. Ono je značilo vrlo realan i, za to vrijeme, vrlo težak problem, jer, kako to kaže W. Windelband, »formalno-logičko školovanje, kroz kojeg su morali proći narodi, koji su u početku srednjeg vijeka ulazili u znanstveni pokret, razvijalo se na pitanju o logičko-metafizičkom značenju rodnih pojmova (universalialia)«. ⁹ Ostalu logičku problematiku, izvan ovoga, Porfirije u ovom djelu ne obrađuje.

18. Za ovaj rad korist ćemo se izdanjem: Porphyre, *Isagoge*. Traduction et notes par J. Tricot. Bibliothèque des textes philosophiques. Librairie philosophique J. Vrin. Paris, 1947, 49.

19. Wilhelm Windelband, *Povijest filozofije*, »Kultura«, Zagreb, 1956, str. 334.

Za razliku od ovoga *al-Abharijevo* djelo je, prije svega, daleko kraće. Pisano je izuzetno sažeto, gotovo svaka rečenica je, ili definicija određenih pojmova ili su u pitanju različite klasifikacije i samo neophodni primjeri, iz čega je jasno da ne može biti ni govora o komentaru. Nakon kraćeg i uobičajenog invokacija tekst je podijeljen na šest dijelova:²⁰

- Uvod (*Isāgūḡī*), str. 58,
- Interpretativni govor (*al-qawl aš-šāriḥ*), str. 59,
- Sudovi (*al-qaḏāyā*), str. 60,
- Međusobna protivrječnost (*at-tanāquḏ*), str. 60,
- Konverzija (*al-aks*), str. 61,
- Silogizam (*al-qiyās*), str. 61—63.

Da bi se stekao potpuniji uvid u sadržaj ovog djela treba reći sljedeće:

1. Uvodni dio sadrži kratko izloženo učenje o riječima, značenju riječi, odnosu riječi i ideja, o pojmu, vrstama pojmova i, na kraju, slijedi dio posvećen opštim pojmovima — univerzalijama (*al-kuliyyāt*).

2. U drugom dijelu se daju definicija definicije (*al-ḥādd*) i deskripcije (*ar-rāsm*), pravila izvođenja i ukazuje na vrste definicije i deskripcije (potpuna: *at-tāmm* i nepotpuna: *an-nāqiṣ*).

3. U trećem dijelu se obrađuje jedan od temeljnih logičkih pojmova — sud (*āl-qaḏiyya*), odnosno propozicija, i daju osnovne klasifikacije sudova.

4. U četvrtom i petom dijelu govori se o odnosima među sudovima čiji su subjekat i predikat isti (kontradiktornost i kontrarnost), te u tom kontekstu se ukazuje na forme neposrednog zaključivanja putem opozicije i konverzije (potpune i nepotpune).

5. U šestom poglavlju, koje je i najopširnije, obrađuju se osnovni elementi silogističkog zaključivanja, daju oblici i pravila izvođenja sve četiri figure *aš-šakl* — *al-aškāl*) i četiri modusa (*aḏ-ḏarb* — *aḏ-ḏurūb*) za prvu silogističku figuru čistog kategoričkog silogizma, te forme i oblici nekategoričkih silogizama: kategoričko-kondicionalnih i kondicionalnih (disjunktivnih i konjunktivnih). U ovom poglavlju se, takođe, ukazuje i na tzv. petornu podjelu silogistike na »pet vještina« koje se međusobno razlikuju po stepenu izvjesnosti premisa, pa prema tome i zaključka, i na njihove osnovne karakteristike:

- (a) apodiktika ili demonstracija (*al-burhān*),
- (b) dijalektika (*al-ḡadal*),
- (c) retorika (*al-ḥiṭāba*),
- (d) poetika (*aš-šīcr*),
- (e) sofistika (*al-muḡālaṭa*).

U ovom traktatu se, dakle, poklanja pažnja svim trima temeljnim pitanjima klasične logike: poimanju, suđenju i zaključivanju (bez analogije i

20. Citiraćemo prema izdanju *al-Abharijevog* djela koje je štampano i uvezano zajedno s djelom *Muḡnī at-tullāb* (jedan od komentara *Isāgūḡī*, prim A. Lj.), *Nāširi Qarimi Yūsuf Diyā*, Der-i se'adet (Istanbul), 1318 (1900), 58—63.

Treba napomenuti da se u nekim drugim izdanjima (kao i u nekim rukopisima) može sresti drugačija podjela na poglavlja (manje ili više detaljna), no to za predmet o kojem govorimo nije toliko bitno.

indukcije). Univerzalije koje su osnovni i jedini sadržaj Porfirijevog djela *Eisagogé* kod *al-Abharija* čine samo jedan dio prvog poglavlja, te su, kao i ostala problematika koja se vezuje za poimanje i suđenje, za njega pretpostaka boljeg razumijevanja krajnjeg cilja logičkih istraživanja — silogistike.

Bez obzira na određene uticaje koje je Porfirije izvršio na arapske logičare, pa i na *al-Abharija*, iz izloženog jasno proizilazi da *al-Abharijev* kompandijum *Isāghūṭī* nije adaptacija niti komentar Porfirijevog djela *Eisagogé*, ma kako ove pojmove široko shvatili. *Al-Abhari* je preuzeo i adaptirao samo naslov čije je izvorno značenje (= uvod) u potpunosti odgovaralo jednom od određenja logike, njenog određenja kao opšteg uvoda u naučno mišljenje i kao opšte propedeutike.

R e z i m e

DA LI JE AL-ABHARIJEVO DJELO »ISĀḠUḠĪ«
ADAPTACIJA PORFIRIJEVOG »EISAGOGE«?

U radu se ukazuje na pogrešnu karakterizaciju *al-Abharijevog* djela iz logike *Isāḡūḡī* za kojeg se u literaturi najčešće kaže da je *adaptacija* ili *komentar* Porfirijevog *Eisagogé* i na genezu ove greške.

Na najnovije mizdanju *Encyclopédie de l'Islam*, čije je izlaženje u toku, kao i na nekim drugim djelima autor pokazuje kako se ova greška nekritički prenosi, te do kakvih pogrešnih zaključaka ona može dovesti. Iz poređenja osnovnog sadržaja ova dva djela jasno proizlazi, uvažavajući određene uticaje koje je Porfirije izvršio na arapske logičare, da *al-Abharijev* kompendijum pod naslovom *Isāḡūḡī* nije adaptacija niti komentar Porfirijevog djela *Eisagogé*, ma kako ove pojmove široko i slobodno razumijevali.

S u m m a r y

IS AL-ABHARI'S PAPER »ISĀḠUḠĪ«
ADAPTATION OF PORPHYRY'S »EISAGOGE«?

This text points out the wrong characterization of *al-Abhari's* logic paper *Isāḡūḡī* which is in the professional literature most often defined as *adaptation* or *commentary* of Porphyry's *Eisagogé*, as well as the genesis of such mistake.

Author uses the newest edition of the *Encyclopédie de l'Islam*, whose publishing is still in progress, and some other works in order to present the uncritical transmission of this mistake, and the wrong conclusions that it may cause. After the comparison of the basic content of these two works it becomes obvious, with respect to certain influences that Porphyry did have on Arabic logicians, that *al-Abhari's* abstract named *Isāḡūḡī* is neither adaptation nor commentary of Porphyry's paper *Eisagogé*, no matter how broad and free these concepts may be understood.